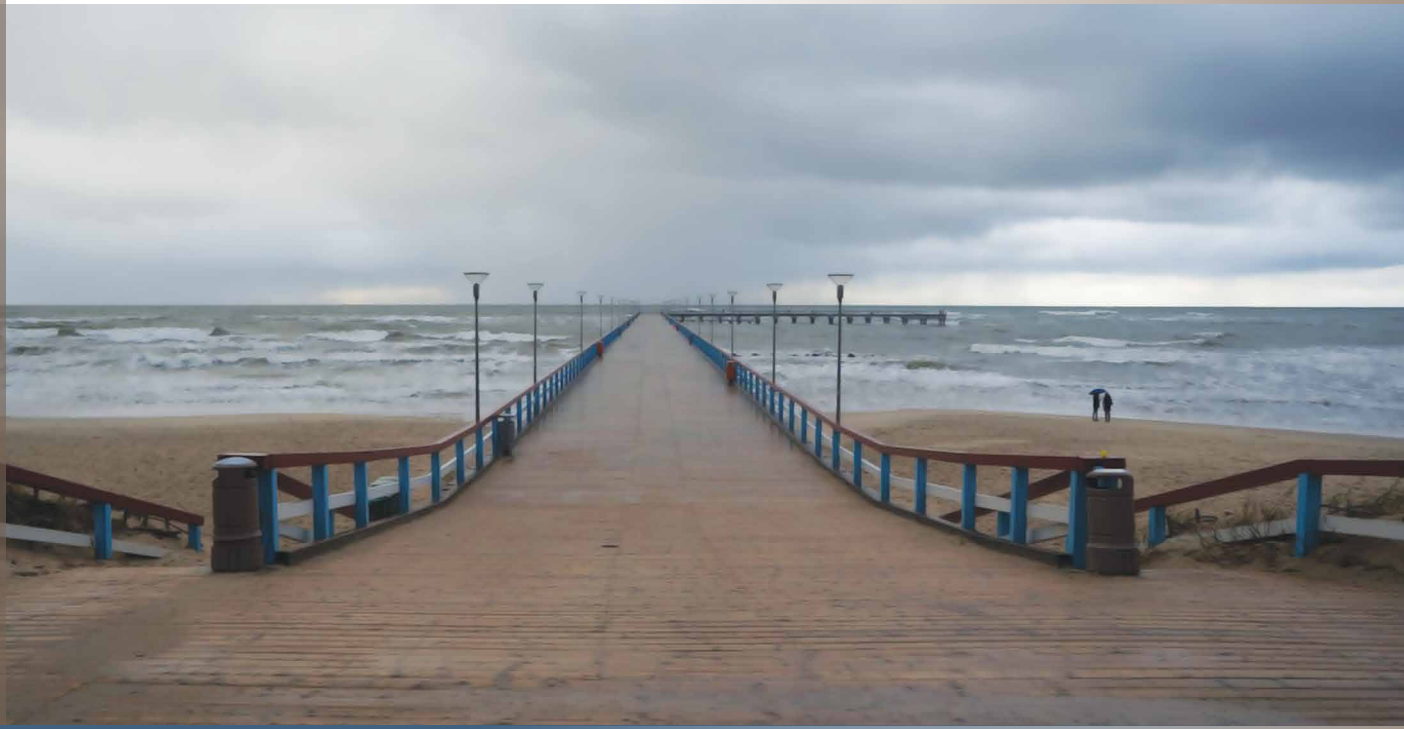

Lituanistika – gyvas mokslas

Informacinio leidinio „Švietimo naujienos“
2016 m. Nr. 1 (356) priedas

Nauji tekstai – naujos jungtys – nauji būdai

Regimanto Tamošaičio nuotr.

Dar per daug nenutolome nuo praėjusių metų slenksčio ir lengvai ištariame – pernai. Taigi pernai, baigiantis metams, Palangos Vlado Jurgučio pagrindinėje mokykloje Lietuvos ir užsienio lietuviškų mokyklų lituanistams vyko konferencija „Lituanistika – gyvas mokslas. Nauji tekstai – naujos jungtys – nauji būdai“. Jos tikslas – supažindinti mokytojus su aktualiomis kalbos ir literatūros mokymosi įžvalgomis ir pasidalyti idėjomis, kaip pagerinti lietuvių kalbos bei kultūrinio raštingumo pasiekimus pagrindinio ugdymo pakopoje, aktualizuoti ugdymo turinį ir pasirengti įgyvendinti naują lietuvių kalbos ir literatūros programą.

Drauge su konferencijos pranešėjais ir organizatoriais (Švietimo ir mokslo ministerija, Ugdymo plėtotės centras) „Švietimo naujienų“ redakcija siekia atnešti Jums žinią, kad tai, apie ką buvo kalbėta, dėl ko diskutuota, pasiektų kuo daugiau mokytojų (norėti, kad visus – būtų per daug). Iš šio noro, dalytis ir skleisti naujieną, gimė teminis leidinio priedas.

Redakcija

N. Kardelis

Ontologonė lietuvių kalbos
paskirtis

M. Šidlauskas

Kaip (ar) aktualizuoti klasiką?

A. Martišiūtė-Linartienė

Tekstų lyginimo galimybės

Daugiau pranešimų:

Darius Kuolys: „Nauji tekstai – naujos jungtys – naujos galimybės“ (<http://get2file.net/watch/QfCV7P8IQ3s>)

Zita Nauckūnaitė: „Kalba – sistema: kaip ją perduoti?“ Pagal pranešimą parengtas straipsnis „Kalbos didaktika: kalbos ugdymo paradigimų kaita ir kalbos mokymo(si) logika“ išspausdintas leidinyje „Acta Paedagogica Vilnensia“ (www.zurnalai.vu.lt/acta-paedagogica-vilnensia/article/view/8342/6214)

Mantas Adomėnas: „Kanono svarba ugdant asmenybę“ (<http://lituanistusamburis.lt/mantas-adomenas-kanono-svarba-ugdant-asmenybe>)

Naglis Kardelis

Ontologinė lietuvių kalbos paskirtis

Lietuvių kalba yra lengvi sparnai, keliantys aukščiau nei bet kurie kiti. Jie lengvesni už kitų kalbų sparnus, nes nereikia užsidėti ant kūno kaip Ikarui – jie duoti pačios prigimties ir auga mums iš pečių. Tai prigimtinis mūsų turtas – sparnai, keliantys mus iki dvasios aukštybių ir nešantys link tolimiausių prasmės horizontų.

Deja, apie kalbą dažniausiai svarstoma labai primityviai: teigiama, kad tai *komunikacijos* priemonė ir tokia esanti pagrindinė jos funkcija. Žodis „komunikacija“, kilęs iš lotyniško daiktavardžio *communicatio* „dalijimasis, bendravimas, perdavimas, perteikimas“, atskleidžia, kad tai tėra formalus dalijimasis tuo, kuo nesame vieni kitiems įsipareigoję: tartum kažkuo, kas gali būti naudinga, bet tai daroma vien formaliai, be dvasinio ryšio ar įpareigojimo, kurio paprastai bendraudami dažniausiai neįjaučiame. Pripažinti ar pernelyg išryškinti tik pažintinę (*kognityvinę*) kalbos funkciją taip pat būtų pernelyg maža: kreipdami dėmesį tik į kalbos ryšį su pažintine funkcija, mes tikrai neįvertintume jos reikšmės bei vertės paskiram žmogui ir tautai.

Svarstydami apie kalbą ontologiškai, pabrėždami jos išsakinijimą būtyje, mes kalbame jau ne apie *komunikaciją* – vien grynosios informacijos perteikimo būdais grįstą bendravimą, o apie *komuniją* – tikrąją ir pilnavertę žmonių bendrystę, kurios lygmuo mus įpareigoja visa esybės apimtimi. Tai yra ta tikroji dvasinė bendrystė, apie kurią kalba ir senosios lietuvių literatūros autoriai bei iškiliausi šiuolaikiniai lietuvių poetai ir prozininkai. Kiekvieno lietuvių širdyje tas kalbos, kaip visų mūsų *komunijos* ir suartinančio *prasmų bendrystės lauko*, suvokimas – nepaprastai gyvas, artimas.

Garbus filosofas Antanas Maceina yra

minėjęs, kad kiekviena kalba atveria išskirtinį požiūrį į pasaulį, savitą jo matymo kampą. Ši mintis pirmąkart buvo išsakyta vokiečių kalbos filosofo, iškilaus mąstytojo Wilhelmo von Humboldto ir vėliau plėtotą profesionaliosios lietuvių kalbos filosofijos tradiciją pradėjusio A. Maceinos. Būtent šis filosofas lietuvių kalbos filosofijai skirtais savo darbais parodė, kaip originaliai ir giliai įmanoma mąstyti apie lietuvių kalbą bei išryškinti kalbos atveriamo pasaulio matymo kampo savitumą.

Šįkart norėčiau kalbėti apie kitą, bet ne mažiau su filosofija susijusį dalyką – gimtosios kalbos atskleidžiamą mūsų artumą ir tolumą nekalbinei, anapus kalbos esančiai, tikrovei ir kai kurias kitas, ypač skaudžiai aktualias, problemas. Pradėsiu nuo pastabos, kad kalba – tai *prigimtinis* (natūralus, gamtinis) ir *kultūrinis* organizmas tuo pat metu. Kalbos sąsaja su *prigimtimi* akivaizdžiai matoma kiekvieną kartą, kai tariame mums visiems be galo mielą ir brangų lietuvišką žodžių junginį „gimtoji kalba“. Įgimtumas yra esminis gimtosios kalbos bruožas. Juo labiau kad kalba – tai *universaliausia visų kultūrinių prasmių egzistavimo terpė*. Gimtosios kalbos unikalumas ir, sakytume, išskirtinis ontologinis žmogaus egzistencijai gyvybiškai svarbus bruožas – ji sujungia kalbančiojo prigimtinę ir kultūrinę plotmes taip, kaip to nepajėgtų padaryti *negimtoji* kalba.

Kartu svarbu įsisąmoninti, kad ne tik visa, ką tradiciškai siejame su kultūra, kultūrine steigtimi bei pastanga, bet ir pačios prigimties dalykus privalome laikyti ne tiek savaimė suprantamomis egzistencijos duotybėmis, kiek užduotimis – tai, ką esame gavę iš gamtos ir atsinešėme iš prigimties, turime toliau kultivuoti ir išskleisti asmeninėmis savo pastangomis, išmone ir atkakliu darbu, kad lietuviškosios prigimties daigai mūsų gyvenimuose prazystų įstabiais lietuvių kultūros žiedais.

Kalbos prigimtis lemia ir tai, kad gimtoji kalba – vienintelė pajėgi atverti bet koki visiškai autentišką kalbiškai medijuotos patirties tikrumą ir kiekvieno iš mūsų asmeninės egzistencinės laikysenos natūralumą. Būtent gimtoji kalba, būdama universaliausia visų kul-

tūrinių prasmų gimimo bei egzistavimo terpė, tik viena įstengia suteikti galutinį žmogiškosios egzistencijos ir visos tikrovės interpretavimo kontekstą, kurio jau neįmanoma (ir nebūtina) toliau plėsti jokiomis priemonėmis. Teikdama galutinį visos tikrovės ir mūsų pačių būties interpretavimo kontekstą, gimtoji kalba kartu su egzistencinės laikysenos natūralumu suteikia ir būtiškosios pilnatvės jausmą – kokio nepajėgtų dovanoti joks kitas dalykas pasaulyje. Pilnatvę ir iš jos kylantį pilnatvės jausmą galime laikyti esminiu išsipildžiusios autentiškos būties bruožu.

Svarstydami apie kalbos ontologiją, omenyje turime filosofinę kalbos sąsają su būtimi, bet to neturėtume suvokti tik kaip fizinio egzistavimo ar šiaip kokio nors banalaus, vegetavimą primenančio žmogiškojo gyvavimo. Tikrąją, visais atžvilgiais pilnavertę, išsipildžiusią ar vedančią išsipildymo link būti turėtume suvokti kaip žmogaus buvimo pasaulyje būdą, kuris atvertų galutinės prasmės horizontą – tokį, kurį pasiekus jau nereikėtų dar tolesnio ar platesnio konteksto ir kuris paašikintų siauresnįjį. Kalba – visų pirma gimtoji – kaip tik ir atveria tokią būties ir savimonės perspektyvą, kuri galutinai įprasmina ir realizuoja iki galutinės teleologinės mūsų ribos. Būtent todėl ir pajaučiame, kad platesnio konteksto mums jau nebereikia. Tokį jausmą vadiname laimės patirtimi, pilnatve.

Nors, viena vertus, kalbos kontekstas yra visas pasaulis, kurį natūraliai suvokiame kaip platesnį už kalbą ir tartum aprėpiantį ją iš išorės, bet pažvelgę kiek kitaip galime įsitikinti, jog tam tikru atžvilgiu pati kalba – ypač gimtoji – tai viso likusio pasaulio kontekstas. Jos ribos kartais būna platesnės už pasaulio, todėl gali įprasminti ne tik mūsų egzistenciją, bet ir visą pasaulį. Gimtoji kalba – tai galutinė mūsų prasmės horizonto riba.

Mąstydami apie kalbos ir pasaulio ryšį turime atsižvelgti į kalbai būdingą prigimtį (natūros) ir kultūros dialektiką, atskleidžiančią, kad gimtąją kalbą, kurią turime iš prigimties, *natūraliai*, esame pajėgūs toliau kurti sąmoningomis kultūrinėmis dvasios pastangomis ir pasitelkti ją kaip galingą ginklą, kuriuo savąją būti giname nuo beprasmybės invazijų. Bet

ar tikrai gimtoji kalba gali tapti mūsų ginklu? Pamėginkime kiek išsamiau panagrinti šį klausimą – prisiminkime ankstesnę užuominą, kad būtent gimtoji kalba mums suteikia galimybę labiausiai priartėti prie pasaulio ir, jei reikia, nutolti, artimiausiai su juo susidraugauti ir, jei tampa neišvengiama, labiausiai jo atžvilgiu susvetimėti.

Kalba pajėgia mus priartinti prie pasaulio, kai jis mums mielas, todėl norime būti kiek įmanoma arčiau. Kita vertus, kalba gali mus atitolinti nuo pasaulio ir išlaikyti saugų atstumą, kai jis, apsiereiškęs brutaliais pavidalais, staiga tampa nemielas. Ypač gimtoji kalba mums suteikia tokią galimybę. Ji leidžia priartėti prie nekalbinės ar daiktų tikrovės arčiau nei bet kuri kita kalba, nes, tardami gimtosios kalbos žodžius, prie kurių nuo pat vaikystės esame pripratę taip, lyg jie būtų atskiri to paties tikroviško pasaulio daiktai, visiškai sutapantys su jų įvardijamais nekalbinės tikrovės daiktais, mintyse matome jau ne tariamus žodžius, o pačius daiktus.

Galėtume pasakyti griežčiau: tardami gimtosios kalbos žodžius, iš tiesų pasakome ne juos, o įvardijame daiktus. Taigi gimtoji kalba mums suteikia galimybę kalbėti ne žodžiais, o daiktais. Juk tardami žodį „medis“, prie kurio nuo vaikystės esame pripratę taip, kad jo jau nepastebime ir dėl to instinktyviai sutapatiname su įvardijamu daiktu, mintyse ar vaizduotėje iš karto ir matome medį, o ne žodį „medis“. Sakydami bet kurį gimtosios kalbos vardažodį, mes iš karto regime anapus jo esantį ir įvardijamą daiktą. Žodžiai mums atveria autentiškiausią nežmogiškos tikrovės suvokimą, koks tik apskritai įmanomas. Kalbant bet kuria kita – ne gimtąja – kalba, atstumas iki nežmogiškų daiktų ir viso iš jų sudaryto nežmogiškojo pasaulio visada išlieka didesnis. Tardami svetimos kalbos žodžius, nepajėgiame priartėti prie nežmogiškojo pasaulio tiek, kiek norėtume.

Kita vertus, galime mąstyti apie kalbą kaip poetinės kūrybos terpę. Panašiai kaip jokia poezija neįmanoma be kalbos, taip ir iš tiesų autentiška poezija neįmanoma be gimtosios kalbos. Poetai dažnai kuria ne tik gimtąja, bet ir įvairiomis svetimomis kalbomis, tačiau giliausios poetinės įžvalgos ir jausminiai niuansai atsiveria tik tai tariant savosios kalbos žodžius. Josifas Brodskis ir Tomas Venclova yra įžvalgiai pastebėję, kad kalbos ir poezijos pasauliai yra absoliučiai autonomiški ar net autarkiški. Žodžiai pajėgūs kurti alternatyvią tikrovę – ji gali tapti atsivara pasauliui, kuris vienu ar kitu gyvenimo momentu, ypač užklupus sunkiems išbandymams, dažnai atrodo nemielas, neprasmingas, brutalus, atstumiantis. Jei pasaulis papiktina, turime galimybę pasitraukti į kitą, alternatyvų, dovanojantį

mums poeziją. Tad kiekvieną kartą, kai iškyla egzistencinė būtinybė per saugų atstumą pasitraukti nuo pasaulio, mes ir vėl galime kreiptis į gimtąją kalbą. Bet kuria kita – ne gimtąja – kalba kuriama poezija, stokodama autentikos, būdingos pačios prigimties dovanota kalba parašytiems kūriniams, jau nėra pajėgi sukurti tokios radikalių ir ontologiškai autonomiškos alternatyvos esamam pasauliui, todėl ir neįstengia mūsų atitolinti nuo brutaliais pavidalais atsivėrusio pasaulio tiek, kiek norėtume.

Nepaprastai svarbu suvokti kalbą kaip gyvą, nuolat augantį organizmą. Kad geriau suprastume sąsają tarp kalbos prigimties ir jai būdingų augimo galių, dera atkreipti dėmesį į tai, jog pati prigimtis senovės graikų buvo suvokiama ne statiškai ir ne daiktiškai, kaip kažin kokia jos raidoje sustabdyta ir visiems laikams užbaigta duotybė, o procesualiai – tuo pat metu ir kaip augimo procesas, ir kaip nuolat atsinaujinantis jo rezultatas. Atkreipsime dėmesį į tai, kad graikiškas daiktavardis *phusis* „prigimtis; gamta“ yra sudarytas iš šaknies *phu-* (beje, tą pačią indoeuropietišką šaknį atpažįstame ir lietuviškame veiksmožodyje *būti* bei daiktavadyje *būtis* – tai svarbi pastaba, nes svarstome apie kalbos *ontologiją*, *būtiškuosius* jos pamatus), iš kurios padarytas ir graikiškas veiksmožodis *phuō* „auginti“ bei pasyvinė jo forma *phuomai* „būti auginamam; augti“.

Tad pačios kalbos išmintis mums liudija, kad augimo semantika yra labai svarbi kalbant apie bet kokią – taip pat ir kalbos – prigimtį. Matome, kad kalba yra gyvas organizmas, tveriantis daugybę metų. Kiekvienas žodis yra įspūdinga fosilija, turinti kelių tūkstantmečių istoriją. Nors lietuvių kalbos dar nebuvo tais laikais, kai atsirado indoeuropietiškos šaknys, bet jos yra puikiai išsaugotos, kažin kokios kalbinės paleontologijos būdu užsikonservavusios lietuviškuose žodžiuose. Itin archajiškus savo gimtosios kalbos žodžius turime suvokti ne tik kaip *augti baigusius* kalbinės prigimties organizmus, liudijančius tam tikrą minties ir jos kalbinio įforminimo rezultata, tuo labiau ne tik kaip atšalusią ir į kietą akmenį lyg magma sustingusią karštos bei tokios kalbinės masės uolieną, bet ir kaip *toliau augančius bei visų mūsų auginamus*. Gimtosios kalbos žodžiai, iki šiol tebeaugantys ir mūsų auginami kaip savitos kalbinės prigimties organizmai, vis dar plazdančia savo gyvastimi mus įpareigoja juos ginti ir saugoti. Visi drauge prieš mus iškyla lyg vienas gyvas kalbinis kūnas – įsakmus paraginimas toliau plėtoti gimtąją kalbą, nes ji nėra nei mirusi, nei mūsų protėvių visiems laikams užbaigta. Ji nuolat auga ir vystosi, keroja tartum galingas ažuolas.

Kalbai būdinga sudėtinga statikos

ir dinamikos dialektika. Jei apie kalbą mąstome jos sistemos ir sinchroniškai fiksuoto pjūvio požiūriu, be abejo, esame priversti ją suvokti kaip statišką reiškinį. Privalome nepamiršti, kad tokia momentinė kalbos raidos fiksacija, verčianti žiūrėti ne į gyvą augančio kalbos ažuolo kamieną, o į vieną ar kitą jo nupjautą (be abejo, ne tikrovėje, o kalbos teoretiko mintyse) skerspjūvį, fiksuojantį tik kurį nors vieną sinchroninį kalbos sistemos pjūvį, savo esme yra visiškai instrumentinis veiksmas, palengvinantis teorinį tikroviškų procesų suvokimą, bet savaime turintis mažai ką bendra su pačia kalbos tikrove. Kalba kaip statiška sinchroninė sistema veikia yra abstrakti teorinė idealizacija nei tai, kas iš tiesų egzistuoja tikrovėje, nes, kaip jau minėta, savo prigimtinė esmė ji labiau dinamiška nei statiška. Be to, apie kalbą, ypač gimtąją, būtina mąstyti ne tik iš objekto, bet ir iš subjekto požiūriu taško: ji auga tarsi savaime – tam tikru atžvilgiu ne mes, o kalba mus augina, taip pat ne tiek mes kalbame, kiek ji pati mumis kalba (kad ir kaip paradoksaliai tai skambėtų). Pažvelgus kiek kitaip būtina pripažinti, jog tam tikra prasme kiekvienas iš mūsų esame savo gimtosios kalbos kūrėjai ir auginotojai, neturintys teisės nusišalinti nuo šio sunkaus, bet labai prakulinamo darbo. Tad kalba, nors ir auganti tarsi pati savaime, vis tik turi savo *augintoją* – ne kurį nors vieną atskirą žmogų, o *visą tautą kaip kolektyvinį kalbos auginimo subjektą*. Tai nepaneigia išvados, kad prie gimtosios kalbos auginimo galime ir privalome prisidėti kiekvienas – juk galų gale visi esame jos augintojai.

Mes atsakingi už žodžius, kurių šaknims jau 6–7 tūkstančiai metų – indoeuropėistika gali atkurti maždaug tokį laiko horizontą. Štai žvelgdami į žvaigždėtą dangų matome šviesą, kuri savo žvaigždė paliko prieš kelis tūkstančius metų, jei nuotolis iki jos yra keli tūkstančiai šviesmečių. Stebimės svetimuose kraštuose išvydę milžiniškus medžius – sekvojas ar kriptomerijas, kurioms jau keletas tūkstančių metų, ir niekaip negalime patikėti, kad jos, nepaisydamos tokio neįtikėtino amžiaus, vis dar gyvos ir toliau auga. Sunkiai suvokiame ar tiesiog trumparegiškai nepastebime, kad lietuvių kalbos žodžiai yra tokie pat seni ir gyvi – tai visų mūsų dvasinė savastis, kurią privalome auginėti. Būtent jie – tūkstantmečiai gimtosios kalbos žodžiai – suteikia tą gyvastingą prigimtį alsavimą, kuriuo kvėpavo ir tolimieji mūsų protėviai.

Gimtosios kalbos žodžiai yra būtiški, jie suteikia mums galutinį prasmės horizontą – tokį, kuriam dar platesnio horizonto jau nereikia, ir tikrovės interpretavimo kontekstą – tokį, kuriam nereikia dar platesnio ji aiškinančio konteksto. Kalba nubrėžia autentiškos būties ribas ir

parodo savastingą mūsų būties kontūrą. Būdama visos kalbinės bendruomenės nuosavybė, ji yra ir didžiausias asmeninis kiekvieno mūsų turtas. Ši kalbai būdinga bendruomeniškumo ir asmeniškumo dialektika taip pat labai svarbi: juk kalba ne tik išreiškia abstrakčias mintis, kurias įmanoma aiškiai suvokti protu ir tiksliai perduoti – komunikuoti – kitiems kalbinės bendruomenės nariams, ir ne tik konkrečiais žodžiais nurodo įprastus juslėmis patirtinus fizinius referentus, bet ir išreiškia subtiliausius jausmų atspalvius, kurių jau nepajėgiamė vienas kitam perteikti kitais – nekalbiniais – būdais. Mes, akivaizdu, negalime tiesiogiai patirti kito žmogaus jausmų (arba tiksliau, nors ir ne visai taisyklingai sakant, „netarpiškai jausti kito žmogaus jausmais“) – galime tik iš šono jį stebėti, o kito asmens jausmas mums taip ir lieka tiesiogiai nepatirtas. Bet tuos išgyvenimus jis mums išreiškia komunikuodamas: perteikia ir savo skausmą, ir prasmės stygių, ir pilnatvę. Tad kalba yra ne tik *susikalbėjimo* (įprastos *informacinės komunikacijos*), bet ir „*susijautimo*“, kitaip tariant, *jausmų bendrystės ir komunijos* priemonė.

Tai be galo svarbi funkcija, šiuo atžvilgiu kalba – išskirtinis fenomenas visoje tikrovėje: paradoksalų gimtosios kalbos unikalumą lemia tai, kad ji, būdama bendruomeniška visos kalbinės bendruomenės nuosavybė ir bendras jos turtas, kartu yra ir brangiausia asmeninė kiekvieno mūsų vertybė. Kalbos galimybės – begalinės. Kiekvienoje jų yra daugybė žodžių, jie turi begalę reikšmių ir dar subtilesnių atspalvių, kurie gali būti labai skirtingai suvokiami ta pačia gimtąja ir juo labiau visas kitas kalbas vartojančių bendruomenės narių, bandančių šnekėti svetimomis kalbomis bei suvokti savitą jų etosą. Nevienodos kultūrinės sąsajos bei semantinės asociacijos kuria nepaprastai įvairų kalbos pasaulį. Taip jis gali kuo puikiau patirti mūsų sielos kontūrą – išreikšti giliausią esmę, savastį ir kartu leisti savo mintis bei jausmus perteikti kitiems žmonėms, net dalytis su jais bendrąja prasme ir drauge patiriama pilnatvė, tapti slėpiningos *bendrystės prasmės* ir jos pilnatvės (*prasmės ir pilnatvės komunijos*) dalyviais.

Kai mąstome apie kalbos filosofiją, neturėtume manyti, jog tai tik bendro pobūdžio teoriniai dalykai. Ne – šie filosofiniai svarstymai turėtų būti svarbūs kalbinei bendruomenei, visiems tautos nariams ir ypač politikams, ant kurių pečių gūla labai sunki atsakomybės našta už tautos, kalbos ir literatūros ateitį. Pagaliau ir atsakomybės našta ne tik už atskirų asmenų gerovę, bet ir už visos tautos egzistencinės prasmės orientyrų steigimą bei išsaugojimą. Kai girdime, kad lietuviai – tai baudžiauninkų, muzikų kalba, kad joje nesama terminų, kuriais galėtų

būti reikšiamos sudėtingos mokslinės sąvokos, kai privalome klausytis nurodymų, jog mokslininkai privalo svetimomis, užsienio kalbomis rašyti *rimtus* mokslinius tekstus – kurti vadinamąją *prestižinę* mokslinę produkciją, skirtą publikuoti užsienyje leidžiamuose *prestižiniuose* žurnaluose, privalome susimąstyti, tai įvertinti ir netylėti – pareikšti drąsų savo požiūrį į tokią išdavikišką ir nusikaltėlišką poziciją prieš mūsų tautą.

Apie tai kalbant verta priminti, kad gelminė humanitarinių mokslų prigimtis bei esmė yra susijusios su *prasmėmis* – jų gimdymas, suvokimas, interpretavimas ir dalijimasis. Tai pagrindinis dalykas skiriantis humanitariką nuo gamtos mokslų, kurie, remdamiesi empiriniais faktais, padaro mūsų egzistavimą šioje žemėje fiziškai įmanomą, o štai humanitariniai mokslai privalo laiduoti, kad mūsų egzistavimas būtų ne tik fiziškai įmanomas, bet dar ir prasmingas. Tad humanitarika kalba apie visiškai kitus dalykus – būties prasmės horizonto atradimą, išsaugojimą ir jų galimybių sąlygas.

Humanitarika naudojami prasmėmis, o ne faktais. Tiesa, humanitariniai mokslai irgi turi reikalų su faktais, bet jie niekada netampa – ar bent jau neturėtų tapti – savitiksliu dalyku ir išlieka svarbūs tiek, kiek prisideda prie prasmės paieškų. Juk nėra taip svarbu, kada kuris nors rašytojas gimė ir mirė, kada rašė vieną ar kitą kūrinį, – esminis dalykas yra jo kūryboje atsiveriančios prasmės. Jos dėl įvairių priežasčių bet kuriam iš mūsų gali netikėtai pasirodyti be galo egzistenciškai svarbios ir vėliau aidėti sieloje praėjus net ir dešimtims metų. Ir tų prasmų negalima pagauti niekaip kitaip – tik gimtąja kalba. Rašant mokslinį tekstą apie kurį nors gimtąja kalba sukurtą literatūros kūrinį, jau neįmanoma kitomis kalbomis adekvačiai, neprarandant esminių reikšmės bei prasmės niuansų, perteikti tų išvalgų, kuriomis siekiama atkurti analizuojamo literatūros kūrinio prasmų horizontą, esmę. Jokia svetima kalba neįmanoma parašyti tikrai gero mokslinio teksto apie gimtąja kalba sukurtą literatūrą ar autentišką, iš patirties gelmių kylančią filosofiją.

Grįžtant prie minties apie kalbą būdingą prigimtį (natūros) ir kultūros dialektiką, verta prisiminti kalbinių gebėjimų įgimtumo hipotezę: kiekvienas naujagimis tarsi savaime „pasigriebia“ savo tėvų gimtąja kalbą ir ją „įsidiigia“. Čia matome akivaizdžią prigimtį ir kultūros sąsają: tai, kas mums iš pat pradžių buvo skirta ne kultūriškai, o beveik biologiškai, sakykime, suteikta pačios žmogaus prigimties, vėliau – sąmoningose gyvenimo fazėse – privalo būti užbaigta: gali padėti aktyvios kultūrinės pastangos, veržlus kultūros ugdymas. Omenyje turiu gimtąją kalbą kaip *prigimtį duotybę*, kuri, mums anksčiau

ar vėliau tapus sąmoningais žmonėmis, privalo virsti *kultūrine užduotimi*. Tad mūsų, mokslininkų, nepaprastai svarbi užduotis, tiesioginės atsakomybės ir savivarbos dalykas – aiškinti politikams bei mokslo biurokratams, kad rašyti humanitarinės srities mokslinį tekstą yra kas kita nei gamtamokslinį. Čia faktai gerokai svarbesni nei humanitarikoje, bet jie yra beasmeniai, niekaip nežymėta jų tautinė tapatybė ir su ja susiję prasmės laukai. Parašyti gerą mokslinį straipsnį (pavyzdžiui, fizikos, chemijos ar molekulinės biologijos) yra visiškai kita ir kitokia (pobūdis, prigimtis ir kultūrinė paskirtis) užduotis nei sukurti gerą mokslinį lietuvių kalbos ir literatūros tyrimų ar apskritai mokslinį tekstą apie bet kokį humanistikos objektą: vieną ar kitą senovės graikų filosofijos reiškinį arba tam tikrus senovės Egipto istorijos dalykus. Juk kai kurios subtilesnės tyrėjo išvelgtos prasmės niekaip negalės būti tinkamai perteiktos svetimomis kalbomis.

Kai mokslo biurokratai ir politikai šį aspektą pagaliau supras, galbūt pasibaigs brutali lietuvių kalbos gujimo iš beveik visų mokslų praktika, panaši į sąmoningą bandymą kurti dirbtinį dvasinį ar virtualų egzilį. Aklas tarptautiškumo, peršamo be jokio organiškumo strateginio numatyto, kaip turėtų būti vykdoma viena ar kita mokslinė programa, vaikymasis nacionalinei kultūrai gali pasibaigti tragiškai. Prarandamos prasmės, o mokslininkai, rašydami tekstus kitomis kalbomis, neparašo jų savąja. Ir kaip, tarkime, po šimto ar dviejų šimtų metų ainiai vertins mūsų indėlį į Lietuvos kultūrą? Pavyzdžiui, dabar didžiudamiesi žvelgiame į XVI a. lietuvių literatūrą, kuri atrodo labai įspūdingai, palyginti su XVII ar XVIII šimtmečiais kurta raštija. Galime žavėtis šią literatūrą kūrusiais autoriais ir iškelti juos kaip pavyzdį. O ką ainiai pasakys mums patiems išvydę daugybę mokslinės humanitarikos tekstų, pagal to meto madą parašytų užsienio kalbomis, bet suformuluotų primityvoka kalba, tarsi be įkvėpimo ir su aiškiai pastebimais trūkumais ar net prasmės audinio skylėmis? Galvodami apie mus, be abejo, paklaus: o kur yra jų (kitaip tariant, mūsų) *lietuviški* tekstai, kur jų indėlis į pasaulio kultūrą?

Ir čia nėra taip, kaip manė sovietai – kad tautinė kalba atveria tik tam tikrus formalius, turinio požiūriu neesminius dalykus. Anais laikais būdavo nuolat įkyriai kartojama: tarybinės kultūros turinys yra internacionalinis ir jos forma – tautinė. Tačiau taip toli gražu nėra: juk kiekviena kalba atveria tokius prasmų horizontus, kokių atverti daugiau jokia kita nėra pajėgi. Kalba – tai tarsi takelis, leidžiantis užkopti į prasmės kalną. Šis kalnas turi daug viršukalnių, o kiekvieną iš jų įmanoma pasiekti tik kopiant vieninteliu kurios nors kalbos

takeliu. Vienas iš tokių takų, vedančių į tarsi jam vienam skirtą prasmės kalno viršukalnę, yra būtent lietuvių kalba – į minėtą viršukalnę įmanoma pakilti tik tai jos vienintelės keliu. Galima pasakyti ir kiek kitaip: yra tam tikrų mokslinių, filosofinių ir net paprasčiausių kasdienių turinių, kurie nei pamąstyti, nei pasakyti negalės būti kitaip nei lietuviškai. Ir iš tiesų – kopiant vieninteliu lietuvių kalbos takeliu įmanoma atrasti bei kitiems atverti

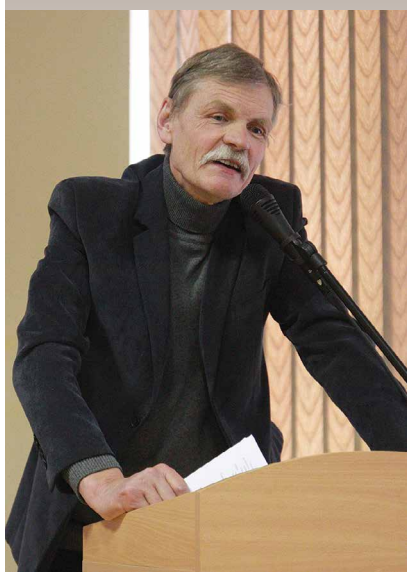
tokių išskirtinių filosofinių įžvalgų, kurių tikrai neįmanoma atrasti į minėtą prasmės kalną žengiant kitų kalbų takais.

Tad mums visiems tenka nepaprastai didelę atsakomybę už savo gimtąją kalbą. Ne tik mokytojams, kurie visada iškildavo kaip sąmoningumo pavyzdžiai kitiems humanitarams, bet ir visai akademinėi bendruomenei. Be abejo, ir kalbos politikams: juk mes kalbame ne šiaip apie savo valstybės sėkmės ar nesėkmės

istoriją – mes kalbame apie mūsų tautos išlikimą ir jos gyvasties tęstinumą.

Kalbėti gimtąja lietuvių kalba, ją visais būdais auginti bei puoselėti – didi garbė ir kartu labai didelis įpareigojimas. O gimtąją kalbą augindami, puoselėdami ir saugodami visada atminkime, kad tai darome ne veltui: juk ontologinė lietuvių kalbos paskirtis – tapti kiekvieno mūsų sielos gelminiu būties ir būtiškosios gyvasties šaltiniu.

Marijus Šidlauskas

Kaip (ar) aktualizuoti klasiką?

sekimas idealiausiais pavyzdžiais gali vilioti tik epigonus ir plagiatorius. Nori išsirikiuoti šalia klasikų – malonėk būti savitas ir nepakartojamas, o originalumo siekis paprastai reiškia ir maištą prieš klasiką. Prisiminkime Balio Sruogos šūkį „Tolyn nuo Maironio!“ ir jo įkvėptą modernėjimo sąjūdį. Maištas prieš klasiką mokykloje nebūtinai reiškia tamsumą ir neišmanymą – galbūt tai tiesiog pauglio atsakas į nuolankų ir beaistrį jos pateikimą, stichiškas nenoras išsižadėti kritinio mąstymo – būtinios asmens laisvės sąlygos. „Mokiniui, sakysime, nepatinka Kristijonas Donelaitis, Žemaitė ar Vaižgantas, bet mokytojas, užuot susidomėjęs tokia jo reakcija, užuot pakurstęs ambicijas ir paprašęs raštu pagrįsti originalią nuostatą, liepia prieš tai pasiskaityti mokslininkų straipsnius: pažiūrėk, ką kiti mano, tai geriau suprasi. Mokinyš paskaito ir iš tiesų pamato, kad jis žioplis: taip gudriai ir įtikinamai tie mokslininkai įrodo, kad jam nepatikusieji rašytojai – labai dideli. Nežinoti, ką mano kiti, – joks pasididžiavimas, bet ką daryti, kai žinojimas sunaikina savarankišką kritinį daigą? Tegul tas daigas naivus, bet kol jis gležnas, reiktų rūpestingai jį saugoti. Sunaikini pasitikėjimą ir pagarbą sau, sunaikini ir kūrybingumo potenciją. Atsiranda baimė ką nors originalaus sakyti, kad neiškiltų išmintingesnė nuomonė, kuri tavąją nurungs. Tokios baimės atmosferoje mokiniai (vėliau studentai) apie literatūrą pradeda kalbėti kitų žodžiais, kuriais jie gali netikėti, bet užtat jaučiasi saugesni ir ramesni: už svetimas mintis neatsakai, be to, išvengi nusivylimo savimi. Literatūra tampa neįdomiu ir svetimu šalto stebėjimo objektu“ (Albertas Zalatorius,

Literatūra ir laisvė: kritika, esė, pokalbiai. Baltos lankos: Vilnius, 1998, p. 60).

Šios A. Zalatoriaus mintys išsakytos dar 1991-aisiais, mūsų politinių ir pedagoginių pervartų pradžioje, o vietos šioms įžvalgoms nepagaileta todėl, kad jos skamba stebėtinaai aktualiai, jose užčiuopiamas mūsų aptariamų problemos nervas ir koduojami jos sprendimo būdai.

Akivaizdu, kad nekritiškas, vien tik adoruojantis santykis su klasika galiausiai paverčia ją muziejine mumija, kitaip tariant, numarina. Vienas iš jos gyvybės paradoksų yra provokuojančio santykio atsiradimas – esmingai kliudo tik tas, kuris iš tikrųjų egzistuoja, ko negalima apeiti. Tad patikimu klasiką pripažinimo vidiniu rodikliu laikytina parodija – gyviausia ir gal kūrybiškiausia meninio mėgdžiojimo forma (paugliams psichologiškai artimas, jų itin mėgstamas bei išbandomas žanras). Parodija savo šaltinį ne tik demitologizuoja ir demistifikuoja, t. y. ardo, bet tuo pat ir naujai jį pristato – aktualizuoja. Parodija gali būti veiksminga tik tada, kai publika mato prieš save lengvai atpažįstamą situaciją ir gerai žinomas personažus. Jei suvokėjui parodijuojamas autorius ar tekstas nežinomas, šis vaizdavimas neįmanomas iš principo. Teofilis Tilvytis galėjo sukurti ir į gyvenimą paleisti savo parodijas pirmiausia todėl, kad Maironio kaip klasiko statusas buvo monumentaliai įtvirtintas, pasiekė banalų visuotinio laipsnį. Šiam žanrui būdingas kibis, konfliktiškas santykis tik patvirtina klasiką gyvybę, o giliau – liudija to santykio su vertybėmis gyvybę, nes jis nėra primestas iš šalies ar suvaizdintas, kitaip tariant – drungnas.

Pedagogikai klasiką aktualizavimas atrodo tiesiog būtina, „darbinė“ sąvoka, be kurios lituanistas neįsivaizduoja sėkmingo darbo mokykloje. Vis tik, prigesinus instrumentinį entuziazmą ir žvelgiant mažiau, teks pripažinti, kad tai itin prieštaringas ir netgi apgaulingas reikalas. Juk klasika (lot. *classicus* – „pavyzdinis, pirmarūšis“) yra tai, kas nesensata, vadinasi, tarsi savaime išlieka aktuvalu ir šiandien. Tai pripažinus, pastangos klasiką kaip nors dirbtinai „dabartinti“ primins laužimąsi pro atviras duris. Išties, ar griebdamiesi *aktualinti* klasiką kartais nepradedame jos *alinti* ir iškreipti to, kas užprogramuota ilgiam amžiams ir įvairioms aplinkybėms? Požiūrį į klasiką – kaip tam tikrą patvarią konstantą, regis, palaikytų ir dauguma gyvųjų klasikų, pritariančių Donaldą Kajoką ištarnei: „Nėra naujų meno formų. Nei senų. Yra senos tiesos.“

Bet išlieka tik tos tiesos, kurios nemiršta – byloja mums, per mus čia ir dabar, gyvena su mumis bei yra gyvos. Tuomet ir klasiką tiesa, jei nemeluoja posakis *klasika nemiršta*, yra ir privalo būti gyvas reikalas. O gyvybę apibūdina įtampos ir iššūkiai, neišvengiama seno ir naujo kova, jos pakilimai ir atoslūgiai. Klusnus

Pacituokime klasiškiausią senų tiesų šaltinį: „Žinau tavo darbus, jog nesi nei šaltas, nei karštas. O, kad būtum arba šaltas, arba karštas! Bet kadangi esi drungnas ir nei karštas, nei šaltas, aš išspjaušiu tave iš savo burnos“ (Apr 3, 15–16).

Puikiai suprantu, kad lukštenti biblienes parabolės šiandien – nepopuliaru. Žymiai populiariau braidyti po drungną vertybinio pliuralizmo tyrę, propaguoti *kitas* tapatybes ir orientacijas (nes tradicinės tėra homofobiška atgyvena), spardyti autoritetus ir, mikliai apvertus *sacrum / profanum* ašį, garbinti chaosą bei žmogaus dugną. Užtat ir manau, kad problemiškesnis, priešpriešinis žvilgsnis į klasiką (ir vertybių kanono apskritai) sampratą bei recepciją yra reikalingas, pravartus jos pačios sveikatai, idant klasišinių vertybių aktualizavimas nebūtų suvoktas perdėm tiesmukai ir utilitariškai bei netaptų klasikos esmės parodija.

O taip gali atsitikti, jeigu aktualizuodami ieškosime vien sąsajų su dabarties laiko ir vietos aktualijomis, jei narstysime vien horizontaliojo socialumo paviršių, rizikuodami, tegu ir sąmoningai, nuslysti į vyraujančių ideologijų ar doktrinų glėbį. Manipuluoti indoktrinuotais piliečiais – visų sistemų svajonė, toks požiūris ir praktika buvo būdinga vadinamajam vulgarišajam sociologizmui (jeigu dar kas nors atsimesna socializmo gadinės literatūros interpretavimo madas bei manijas). Žvelgdami vien į aktualijų socialumą, reikšmingiausiais Maironio kūriniais turėtume laikyti jo satyras – nes pliekotos blogybės (plėšrus savanaudiškumas, karjerizmas, išponėjimas) ir šiandien kuo puikiausiai veši bei pumpuruojasi. Vaizdumo dėlei pacituokime keletą „karštai“ aktualių posmų iš satyros „Lietuva – didvyrių žemė“ (turbūt nereikia aiškinti, ką parodijuoja pavadinimas). Pirmiausia posmas, už kurį nepagirtų Briuselis ir lygių galimybių institutas, tačiau sveikintų tautininkų eisenų aktyvistai:

*Čia lietuvis besijausti
Gal kaip svetimaj troboj,
Tik kad mažumų neskriausti
Joms užtikrintoj globoj!..*

Toliau satyros botagu užsimojama prieš vidaus negeroves:

*Bet savitarpį puikybės
Iki sočiai mums gana,
Jei tik yra galimybės
Ką prispausti letena.*

<...>

*Valdininkai ir atstovai,
Demokratai, rods, visi,
Bet neįau tautos vadovai
Vaikščios pėsti ir basi?!*

*Automobiliais tik dunda
Su mergelėmis linksmi!..
Sąžinė tik tuomet bunda,
Kai už kyšius teisiami.*

Blogio pavidalai čia lengvai atpažįstami, toks klasikas – tarsi savas, bet lengvai pasisavinamas, o energingesnių partijų ar profsąjungų – ir privatizuojamas. Maironis vien kaip blogio demaskuotojas, socialinis kritikas ar moralistas tėra apgenėtas, suprimityvintas klasikas, toks jo prastinimas yra ne ką geresnis už vulgariją sociologizmą.

Negana to, matuodami horizontaliuoju aktualijų matu ir būdami nuoseklūs, turėtume pasidomėti – o kas gi buvo aktualu patiems klasišinių kūrinų autoriams (visada įdomu palyginti), kaip jų reakcijos į dienos aktualijas siejasi su parašytų kūrinų klasiškai lemtinga išliekamąja verte. Vėlgi sugrįžę prie Maironio pamatysime, jog jam bene aktualiausi (o mums – jau tik „aktualiausi“) buvo tokie kūriniai kaip „Laikinosios sostinės skerdyklai“ ar „Kauno miesto aikštėj veršis baubia griaudingai...“. Šiandien šie eilėraščiai yra poeto kūrybos periferijoje, jei ne užribyje, tai jį kaip klasiką tik kompromituoja.

Iš tikrųjų aktualu yra tai, kas nesutelpa į dabarties aktualijos apibrėžimą ir nėra atkirsta nuo universalijų. Klasikos kūrinuose ieškodami vien horizontaliojo socialumo ir nematydami vertikaliojo egzistencializmo, neįvertindami architektonikos ir poetikos savitumo (o klasikos kūrinys visada yra daugiasluoksnė horizontaliųjų ir vertikalųjų lygmenų struktūra, galinti kaskart sušvytėti kitokiais deriniais ir atspalviais), paminame elementariausius meno kūrinio suvokimo principus – pirmiausia klasišinę turinio ir formos vienovę, o patį kūrinį negailestingai suluošiname, paversdami žiniasklaidos medžioklės lauku ir jauku.

Mokyklos suole sėdinčiam jaunam žmogui aktualu tai, kas įdomu, kas liečia jį asmeniškai. Klasikos aktualumo klausimą praktiškai išsprendžia sudominimo / atgrasymo, arba / arba alternatyvos. Fenomenologinė hermeneutika (Hansas Georgas Gadameris) teigia, jog norėdami suprasti turime būti „suinteresuoti“, t. y. būti susidomėję, antra vertus, privalome tikėtis „intereso“ angliškąja naudos (angl. *interest* „palūkanos“) prasme. (Beje, pats žodis *interesting*, kaip ir jo indoeuropietiškieji atitikmenys, kilęs iš lotyniškojo *inter esse* „būti viduje ar tarp ko nors“, taigi būti ne išorėje, „indiferentiškai“, bet viduje, „suinteresuotai“.) Naudos sąvoką H. G. Gadameris čia vartoja vien teigiama dvasinės naudos prasme – kaip savosios egzistencijos praturtinimą (žr.: H. G. Gadamer, *Truth and Method*. Sheed & Ward: London, 1979, p. 359). Skaitydami klasišką būtent tokios dvasinės naudos mokiniai dažnai nejaučia, nepriima jos kaip galimybės praturtinti savąją egzistenciją. Matome dvi tokios padėties priežastis ir galimus aiškinius:

1) Iškreipta pati egzistencijos praturti-

nimo samprata, kai tuo iš esmės laikomas nuskurdinimas. Mokyklos reitinguojamas pagal išorinio efektyvumo rodiklius – tiek kartų dalyvavo, gynė garbę, tiek ir tiek paruošė laureatų, įstojo į aukštąją ir t. t. Mokiniai urmu rengiami baigiamiesiems egzaminams, bet prastai išlaiko gyvenimo egzaminą. Jie nukreipiami į konkurencingus darbo rinkos žaidėjus, perkandusius perku / parduodu logiką, puikiai žinančius savo kainą, bet nesuvokiančius vertės. Prie tokių taisyklių geriausiai prisitaiko asmenys, siekiantys geriau atrodyti, padaryti įspūdį, įveikti konkurentą. Skindami pergales karjeros greiktelyje jie virsta parodomosios sėkmės įkaitais, o stiprėjantis pralošto gyvenimo pojūtis ilgainiui paverčia cinikais ar pagiežingais revanšistais. Vaižganto ar Šatrijos Raganos kūryba tokių nesuviliosi.

2) Pamatinės tiesos nesikeičia, tačiau kinta klasikos atpažinimo kodai. Jaunas žmogus savojo kodo dar ieško, jam kol kas svarbiau suprasti ne kitą, o save patį. Suprasti, pasak H. G. Gadamerio, tai priitaikyti savo poreikiams, suvokti, ką man reiškia teksto prasmė. Taip priartėjame prie nagrinėjamo mūsų temos momento. Mokytojas siekia, kad mokinys norėtų aiškintis ir pradėtų suprasti klasiką, o šis nekantrauja išgirsti ir pajusti, ką klasišinis tekstas reiškia pačiam ugdytojui. Kitaip tariant, nori gyvai pamatyti, kaip mokytojas *pritaiko* tekstą *savo poreikiams* ir rodo pažintinį, analitinį ir vertinamąjį santykį, kuris gali būti adoracinis ir kritiškai polemisis, pagarbiai refleksyvus ir žaismingai emocinis, pagaliau gali būti asmeniškai likiminis (tarkime, jog šis kūrinys padėjo apsispręsti žengiant lemtingą žingsnį gyvenime). Mokiniui smalsu, kaip jo ugdytojas visa tai daro čia ir dabar bei pateikia (o dar geriau – užsimiršęs, kaip mokytojais dirbė Julijonas Lindė-Dobilas ar Bronius Radzevičius) visą savo pedagoginę didybę ar skurdą. Svarbu, kad pedagogas nesielgtų valdiškai, taip ir neatskleisdamas, ką tekstas reiškia jam pačiam, ir kartu mokydamas aukštojo nenuoširdumo meno. Juk vaiką visais laikais mokėjo atskirti nemeluotą laikyseną nuo prisitaikėliško blefavimo. Akivaizdu, jog požiūris į klasiką susijęs su apskritai pažiūromis į savo darbo tikslą ir prasmę. Objektivumo dėlei reikia pridurti, kad neoptimistinės pedagogų nuostatos nėra vien jų blogio ar gėrio išvestinė, bet ir gilesnių visuomenės bei valstybės vyksmų atspindys. Kad ir kokios būtų „lengvinančios aplinkybės“, surizikuosiu apibendrinti – apskritai pažėmus, mokinių požiūris į klasišką atitinka (atkartoja?) jų mokytojų pažiūras, dažnai toli gražu ne pavyzdines.

Jau laikas pripažinti – didelė (didesnė?) dalis pedagogų yra susitapatinusi su inertiška pasyvių vykdytojų mase, suaktyvėjančia tik per streikus. Tai ekonominiais

ir socialiniais atsiskyrėliais besijaučiantys (o ne vienas ir iš tikrųjų tokiu paverstas), pavargę ir nekūrybingi žmonės, nebetinkintys egzistencine žmogaus pilnatve ir nebenorintys jos ieškoti kultūroje ar literatūroje (tiesą sakant, postmoderniojoje literatūroje ją rasi tik su žiburiu, kas gi belieka, jei ne klasika). Tokio žmogaus

tipą suformavome patys, o jis toliau dauginą į save panašius tipus, kurie nėra nei karšti, nei šalti – tiesiog drungni. Beje, to paralyžiuojančio drungnumo esama ir kiekviename iš mūsų, o norint jį įveikti, pirmiausia dera atvirai prisipažinti. Šito nebijojo daryti Vytautas Mačernis, mokėjęs savo kasdienybės pilkumą perlydyti į

valią kurti ir gyventi („Žiemos sonetų“ ciklo pirmasis sonetas):

*Nauji ir negirdėti žodžiai, aš
kreipiuos į jus!
Sau pasirinkę kelią klasišką,
neklaidų,
Mes turim užkariaut naujus
poezijai plotus.*

Aušra Martišiūtė-Linartienė

Tekstų lyginimo galimybės

Tekstų lyginimo prasmingumą pagrindžia prancūzų mokslininko Rolando Bartheso ir kanadiečio Michaelio Riffaterre'o tyrimų išvados: „kūrinys funkcionuoja kaip ženklas, kaip praeities citatų audinys, kurio prasmę formuoja skaitytojas“ (R. Barthesas), todėl „kuo platesnė skaitytojo literatūrinė kompetencija, tuo giliau į teksto prasmės gelmes jis įstengia nusileisti“ (M. Riffaterre'as). Tai praplečia teksto sampratą: juo laikomi literatūros kūriniai, kultūros ir visuomenės problemos gvildinantys rašiniai. Lyginamųjų tyrimų metodologija apima formos, žanrų, modelių analizę, intertekstualumo, intermedialumo, tarpdalykinius ir kitus tyrimus. Šis pranešimas skirtas aptarti teksto lyginimo galimybes pagrindinėje mokykloje ir gimnazijoje. Šiuos įgūdžius mokiniai formuojasi per lietuvių kalbos ir literatūros pamokas, tačiau ilgainiui lyginimas galėtų tapti jų tiriamojo darbo metodu, kuriame prasmingai integruotųsi literatūros, menų, istorijos, etikos ir kiti dalykai.

Kad galėtume tekstus palyginti, privalome išmanyti įvairių epochų kūrybą, t. y. turėti tam tikrą tekstų rinkinį, asmeninę knygų lentyną arba biblioteką, kurioje gerai orientuotumėmės. Čia būtinai turi būti įvairių epochų literatūros tekstų, kad galėtume „praeities citatų audinį“ atpažinti šiuolaikiniame kūrinyje¹. Pra-

nešime aptarsime, kokias tekstų lyginimo galimybes mokiniais atveria atnaujintos pagrindinio bei vidurinio ugdymo lietuvių kalbos ir literatūros bendrosios programos. Taip pat konkrečiau gvildinsime tekstų lyginimo aspektus, kurie mokykloje gali būti prasmingi, suteikti mokiniui atradimo džiaugsmą ir paskatinti jį savarankiškai ieškoti jungčių tarp literatūros ir kultūros tekstų. Kitais žodžiais tariant, aptarsime keletą kelių, kuriais keliaudamas jaunas žmogus galėtų pažinti, išmėginti ir suprasti, kaip galima, M. Riffaterre'o žodžiais tariant, kuo giliau nusileisti į teksto prasmės gelmes.

Atnaujintose pagrindinio bei vidurinio ugdymo lietuvių kalbos ir literatūros bendrosiose programose pateikiami Lietuvos ir Europos kultūrai reikšmingi šiuolaikinės literatūros, antikos, Biblijos, tautosakos tekstai, išskirtos epochas pristatančios asmenybės ir Lietuvos kultūros reiškiniai, greta privalomų kūriniių pateiktas platus rekomenduojamos literatūros sąrašas. Taigi mokytojas ir mokiniai turi kryptingas esminių tekstų nuorodas ir jų pasirinkimo laisvę. Virtuali biblioteka www.saltiniai.info suteikia visiems gimnazistams galimybę skaityti bet kurioje vietoje ir bet kuriuo laiku, o artimiausiu metu rasti privalomus bei dalį rekomenduojamų kūriniių galės ir pagrindinės mokyklos mokiniai.

Vienas iš tekstų lyginimo būdų – to paties siužeto pakartojimas ir perkūrimas skirtingų epochų kūriniiuose. Tai pats paprasčiausias metodas, prieinamas ir penktokams. Penktos klasės antrosios temos

„Kasdienė išmintis“ rekomenduojamų kūriniių sąrašas pateiktas pirmojo lietuvių vaikų rašytojo – Motiejaus Valančiaus – apsakymas „Mikė melagėlis“² ir antikos pasakėčių kūrėjo Ezopo tekstas „Piemens juokai“³. Abiejuose kūriniiuose išryškinama doro elgesio svarba, paaiškinama, kad melas – tai yda. Svarbu, kad mokiniai juos lygindami suprastų, kad vertybės yra universalios. Tiesos sakymas yra reikšmingas ir dekalogo įsakymą vaikams skiepiančiam vyskupui M. Valančiui, ir antikos išminčiui Ezopui.

Apsakymo „Mikė melagėlis“ lyginimas su pasakėčia „Piemens juokai“ moko pasakoti ir plėtoti istoriją. M. Valančius papildo Ezopo pasakėčių daugybę įvykių, kurie atskleidžia Mikės charakterį, jo kūrybingumą, skatina apmąstyti aktyvaus ir išradingo vaiko tobulėjimo kelius.

Tekstų lyginimas padės pažinti ir kultūrinį kontekstą. Penktų ir šeštų klasių mokiniai turėtų mokėti papasakoti apie keletą Lietuvos kultūros reiškiniių, tarp jų – spaudos draudimas ir knygnešystė. Mokytojui vertėtų parodyti „Vaikų knygelės“ viršelį, kur įrašyti 1864-ieji metai, paaiškinti, kad iš tiesų knyga išleista 1868-aisiais, spaudos draudimo metais, kai, siekiant suklaidinti caro žandarus, būdavo įrašomos ankstesnės datos. Asmenybės reikšmę kultūrai atskleis pasakojimas apie M. Valančiaus organizuotą knygnešystės sąjūdį, vaikų ir suaugusiųjų švietimą. Ši asmenybė ne tik sužmogins istoriją apie spaudos draudimo metus ir knygnešystę, bet ir vaizdžiai parodys, koks svarbus kalbos, kultūros ir

¹ Mokiniai prieinami elektroniniai ištekliai: tekstai (www.saltiniai.info, elektroninė lietuvių kalbos ir literatūros chrestomatija), užduočių, lyginamų tekstų pavyzdžiai (<http://smp2014lt.ugdome.lt/9-10> ir <http://smp2014lt.ugdome.lt/11-12>).

² Valančius – www.saltiniai.info/index/details/1092

³ Ezopas – www.saltiniai.info/index/details/742

visos tautos likimui gali būti vienas asmuo. Sugrįžtant prie Ezopo pasakėčios, atkreiptinas vaikų dėmesys į tai, kad, rašydamas „Vaikų knygelę“ (1868) – pirmąją lietuvišką skaitinių knygą vaikams, M. Valančius įvesdina mažąjį skaitytoją į antikos kultūrą, remiasi legendinio tų laikų rašytojo Ezopo, vadinamo vienu iš septynių išminčių, kūriniais⁴.

Aukštesnėse klasėse mokiniai jau gali lyginti sudėtingesnius tekstus, padedantį suprasti, kad antikos literatūra yra tapusi idealu, pavyzdžiui, kuriuo remiantis ar jį cituojant išreiškiamos kitų epochų žmonių mintys ir jausmai (pavyzdžiui, Renesanso epochos dramaturgo Williamo Shakespeare'o tragedijos „Hamletas“ epizodą, kuriame Hamletas aktoriams cituoja mėgstamiausią monologą⁵, su antikos tekstu – Homero „Iliados“ antrosios giesmės epizodu, kuriame vaizduojama ta pati Trojos karo situacija⁶).

Sudėtingesnis yra skirtingų epochų kūrinių to paties motyvo, vaizdinio lyginimas. Atpažindamas motyvą ir jo kelionę tekstuose, mokinys pats kuria pasakojimą, apimantį Lietuvos istoriją ir literatūros dialogą su ankstesniais kūriniais. Pavyzdžiui, pasiūlykime ugdytiniams patiems surasti tekstų, su kuriais galėtų palyginti kone liaudies daina tapusią Antano Baranausko „Dainu dainele“ ir jos motyvą – Lietuvos sąsają su aukštųjų kalnų vaizdiniu:

*Kalnai ant kalnų, è ant tų kalnų
Kalnai ir maži kalneliai.
Tenai Lietuva per amžius buvo,
Kaip sako mūsų seneliai.⁷*

Devintos klasės ketvirtosios temos 3 potemėje „Liaudies daina ir dainiškoji poezija“ pateikta A. Baranausko „Dainu dainele“ yra puiki galimybė prisiminti anksčiau aptartą – „Mitai aiškina pasaulį“ (IV tema, 1 potemė). Šioje pamokoje mokiniai analizavo pasakojimą apie lietuvių kilmę iš romėnų – „Apie Romos kunigaikštį Palemoną ir kaip jis įsikūrė Žemaitijoje“⁸. Lyginimo galimybę suteikia šalia Viduramžių ir Renesanso epochų nurodytas Plačiojo Lietuvos metraščių sąvado tekstas ir programoje pateiktas analizavimo aspektas (plg.: „Lietuvių kilmės mitų pagrindinės reikšmės ir idėjos. Kilmės mitų svarba bendruomenės tapatybei“).

Pasakojime apie Palemoną atvykimą į Lietuvą aukštųjų kalnų motyvą pasitelktas nusakant šalies grožį: „Plaukdami Nemunu aukštyn, pasiekė Dubysos upę ir, įplaukę į tą Dubysos upę, pamatė abipus aukštus kalnus, o už tų kalnų – plačias lygumas ir vešlius ąžuolynus. <...> Tosios vietos prie tų didelių upių jiems labai patiko, ir tą žemę praminė Žemaitija.“⁹ Aukštųjų kalnų vaizdinys, atskleidžiantis Lietuvos grožį ir didingumą, sutinkamas

ir liaudies dainose, ir Motiejaus Kazimiero Sarmbievičiaus, Adomo Mickevičiaus, A. Baranausko, Maironio poezijoje. Tai, palyginę du tekstus – A. Baranausko poetinį ir metraščių prozinį, mokiniai toliau gali sekti šio motyvo kelionę įvairių laikotarpių kūrinuose. Kelias nuo seniausių iki šiandienos tekstų leidžia sužinoti, kaip formuojasi tautos pasakojimai.

Istorinio šaltinio ir grožinės literatūros kūrinio lyginimas suteikia galimybę suprasti, kaip istorinis šaltinis funkcionuoja modernioje literatūroje, pateikia literatūros modernizavimo idėjų. Pavyzdžiui, tam puikiai tinka Vytauto laiško Jogailai¹⁰ ir Balio Sruogos „Milžino paunksmės“¹¹ sąsajos. Abu tekstai nurodyti 9–10 klasių programoje septintosios temos 2 potemėje „Viduramžių Lietuva: senoji ir krikščioniškojo pasaulio susidūrimas“.

Siekiant pažinti kultūrinį kontekstą ir svarstyti literatūros, kultūros kanono formavimosi problemas, įdomi būtų skirtingo stiliaus tekstų lyginamoji analizė. Tai galėtų būti Justino Marcinkevičiaus dramų „Mindaugas“ ir „Mažvydas“¹² lyginimas ne tik su teatre pastatytais spektakliais, jų recenzijomis, bet ir su kitais 1968–1971 m. literatūros ir kultūros tekstais. Pavyzdžiui, istorinių dramų lyginimas su studentų teatruose pastatytais moderniais kūriniais ar klasikos interpretacijomis – Dailės instituto teatre vaidintų Arvydo Ambraso ir Regimanto Midvikio absurdo teatro pjesių „Duobė“, „Maratonas“, „Pirmadienio popietė“, pirmą kartą publikuotų tik 2008 m.¹³, su Vilniaus universiteto studentų teatre vaidintomis – Sauliaus Šaltenio „Giljotina“, Vydūno „Pasaulio gaisras“ ir pan., su Samuelio Becketto pjesėmis „Paskutinė Krepo juosta“, „Vaidinimas be žodžių“, kurios vienu metu buvo pirmą kartą išverstos į lietuvių kalbą, ir pan.

Tekstų lyginimas suteikia galimybių suprasti, kaip literatūra išreiškia, formuoja ir padeda įtaigiai perteikti vertybines

nuostatas. Lygindami skirtingų laikotarpių ir kultūrų asmenybių laikysenas, pavyzdžiui, antikinės Antigonės elgseną ir argumentus (Sofoklio tragedija „Antigonė“¹⁴) su Nijolės Sadūnaitės kalba sovietiniame teisme¹⁵, su Mahatmos Gandžio kalba teisme ar kuriuo kitu tekstu, suprasime, kad klasikinio kūrinio herojės (Antigonės) argumentai padeda įtaigiau atskleisti XX a. žmogaus įsitikinimus ir vertybes, leidžia atpažinti problemas universalumą ir pasipriešinimo prasmę.

Atnaujintos bendrojo ugdymo lietuvių kalbos ir literatūros programos projekte numatyta daugiau pasirinkimo laisvės, o sąlygas lyginti suteikia *teminis, probleminis, chronologinis* kūrinių analizavimo principas. Literatūros turinys 5–6 ir 7–8 klasėse yra grindžiamas teminiu, probleminiu principu, 9–10 klasėse – teminiu, probleminiu, chronologiniu. Siekiant jungti su vidurinio ugdymo lietuvių kalbos ir literatūros programa, abiejų programų tęstinumo, 9–10 klasėse chronologiškai dėstomos antikos ir viduramžių literatūros temos, klasikos kūriniai aktualizuojami, su jais siejama šiuolaikinė literatūra. Ugdant kalbinį ir kultūrinį raštingumą, analizuojami ir negrožiniai tekstai, susiję su literatūros kūriniais, autoriais, Lietuvos kultūrai reikšmingomis asmenybėmis, istoriniais įvykiais. Literatūros ir istorijos kontekstas padeda mokiniams suprasti ir įvertinti esminius šalies kultūros aspektus, išvelgti tarp jų ryšį.

Lietuvių kalbos ir literatūros dalyko paskirtis pagrindinėje mokykloje – „suteikti mokiniams humanitarinio, lietuvių kalbos, literatūros bei kultūros, išsilavinimo pagrindus, būtinus jauno asmens moralinei, kultūrinei, tautinei bei pilietinei brandai“¹⁶. Tekstų lyginimo įgūdžiai padeda mokiniui ugdytis gilesnį literatūros, kultūros pažinimą, formuoti vertybines asmenybės nuostatas, t. y. pasiekti programoje keliamus tikslus.

⁴ Ezopo pasakėčios jau buvo verstos į lietuvių kalbą: XVII a. to ėmėsi Jonas Šulcas,

po šimtmečio – Liudvikas Rėza ir Simonas Daukantas.

⁵ Šekspyras – www.saltiniai.info/index/details/894

⁶ Homeras – www.saltiniai.info/index/details/751

⁷ Baranauskas – www.saltiniai.info/index/details/1032

⁸ Lietuvos metraščiai – www.saltiniai.info/index/details/858

⁹ Apie Romos kunigaikštį Palemoną ir kaip jis įsikūrė Žemaitijoje, Platusis Lietuvos metraščių sąvadas, žr. Lietuvos metraščiai, www.saltiniai.info

¹⁰ Vytauto laiškas – www.saltiniai.info/index/details/815

¹¹ Sruoga – www.saltiniai.info/index/details/1381

¹² Marcinkevičius – www.saltiniai.info/index/details/1306

¹³ Elektroninė lietuvių kalbos ir literatūros chrestomatija 11–12 klasei. Priedas. Naujausia literatūra, p. 3021–3033.

¹⁴ Sofoklis – www.saltiniai.info/index/details/781

¹⁵ Sadūnaitė – www.saltiniai.info/index/details/1366

¹⁶ Pagrindinio ugdymo lietuvių kalbos ir literatūros bendrosios programos projektas – www.upc.smm.lt/ugdymas/dokumentai/svarstomi/